

NAVF's
utredningsinstitutt
Norges forskningsråd

7. juli 1993

**ENDRINGER I DEN SOSIALE
REKRUTTERINGEN TIL HØYERE
UTDANNING ETTER 1980**

Knud Knudsen, Aage B. Sørensen og Per O.
Aamodt

FORORD

Det har i den senere tid vært hevdet, dels med dekning i enkeltstående undersøkelser, at den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning er blitt skjevere. Formålet med denne rapporten er å belyse om så er tilfelle.

I løpet av vinteren 1992-93 sammenstilte Statistisk sentralbyrå et omfattende datamateriale etter retningslinjer fra NAVFs utredningsinstitutt. Professor Aage B. Sørensen (Harvard) og professor Knud Knudsen (Høgskolesenteret i Rogaland) ble trukket inn for å forestå analysene av datamaterialet. De har skrevet denne rapporten sammen med avd.sjef Per O. Aamodt, NAVFs utredningsinstitutt. Utredningsassistent Jens-Are Enoksen har bistått i arbeidet med dataene. Prosjektet er finansiert av KUF. I denne rapporten er det bare en del hovedresultater som trekkes fram. En rekke detaljer og underliggende mønstre er det aktuelt å studere videre med utgangspunkt i det meget omfattende datamaterialet som foreligger. Datagrunnlaget er ellers omtalt i et eget avsnitt.

INNLEDNING

Formålet med dette prosjektet er å forsøke å svare på spørsmålet om den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning er blitt skjevere i løpet av 1980-tallet. Vi har ikke her hatt som mål å forklare hvorfor rekrutteringen er skjev eller hvorfor det eventuelt har skjedd endringer.

Lik rett til utdanning har gjennom flere tiår stått sentralt både som et utdanningspolitisk mål og som forskningstema. Fram mot slutten av 1970-tallet hadde vi et rimelig godt bilde av hvordan de sosiale forskjellene hadde utviklet seg etter krigen, særlig når det gjaldt rekrutteringen til gymnaset. I en delrapport til Levekårsundersøkelsen (Hernes og Knudsen 1976) ble det konkludert med at den sosiale rekrutteringen til examen artium ikke var blitt jevnere fram til 1963 til tross for en sterk vekst. Data som fulgte utviklingen fram til 1978 tydet imidlertid på at det hadde skjedd en viss utjevning (Aamodt 1982).

Interessen for sosiale utdanningsforskjeller har ikke vært like stor på 1980-tallet. Likhet er i noen grad blitt erstattet av effektivitet og kvalitet på den utdanningspolitiske agenda. Forskingen på feltet har i mindre grad prioritert å følge den videre utviklingen. En del enkeltstående undersøkelser (blant annet Severeide 1989) har dokumentert at ungdom fra høyere sosiale lag fortsatt er klart overrepresentert, og med en økende andel av studentmassen. Samtidig har utdanningsnivået i foreldregenerasjonen økt sterkt i denne perioden. Vi har ikke hatt data tilgjengelig som gjør det mulig å bedømme om forskjellene i utdanningsfrekvenser mellom sosialgruppene har økt eller avtatt. Dermed har vi ikke hatt sikker kunnskap om hvordan rekrutteringsskjevhetene har utviklet seg på 1980-tallet.

Spørsmål omkring den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning er igjen kommet i søkelyset. Særlig i forbindelse med den rekordhøye søkningen er det hevdet at den økte konkurransen om studieplassene fører til sterkere sosiale skjevheter. En undersøkelse blant begynnerstudentene ved Universitetet i Oslo

som NAVFs utredningsinstitutt gjennomførte høsten 1991 viste at så mye som 62 prosent hadde far med høyere utdanning. Hvis dette tallet var riktig, kunne det tyde på at denne gruppen hadde økt sin andel mer enn utdanningsveksten i befolkningen skulle tilsi. Men det dreide seg om en undersøkelse av en gruppe studenter ved ett lærested, og der foreldrenes utdanning ble rapportert av respondenten selv. Det er grunn til å ta flere forbehold i tolkningen av disse resultatene. Funnene fikk likevel relativt bred omtale, og i enkelte tilfeller ble det trukket temmelig vidtgående slutninger om at dette demonstrerte konsekvensene av kampen om studieplassene. Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet tok blant annet på denne bakgrunn initiativet til å få belyst endringene i det sosiale rekrutteringsmønsteret nærmere.

KORTFATTET BAKGRUNN

Vi vil i dette avsnittet gi en oversikt over de faktorene som bestemmer den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning. En dyptgående analyse er ikke mulig i denne omgang, men vi skal forsøke å omtale de viktigste mekanismene som bestemmer utviklingen vi beskriver i det følgende.

1. Sosial bakgrunn og utdanningsforløp.

Det er velkjent at den sosiale opprinnelse har stor betydning for hvilken utdanning en person oppnår. Det er en sterk sammenheng mellom lengde og type utdanning og oppvekstfamiliens plassering i den sosiale struktur. Oppvekstfamiliens sosiale posisjon kan måles på flere forskjellige måter: ved foreldrenes utdanning, ved familiens klasses tilhørighet, eller ved dens sosiale status. Hvilket mål som anvendes har hatt mindre betydning, alle mål har stort sett gitt samme resultat. Det er dessuten veletablert at den store betydningen av sosial opprinnelse finnes i alle samfunn. Sammenhengen er videre stabil over tid, selv om endringer foregår i noen samfunn i noen perioder. I Norge synes det som om det på 1960- og 1970- tallet har skjedd en viss reduksjon i betydningen av sosial opprinnelse for tilgangen til examen artium (Aamodt, 1982).

Det er stor utdanningspolitisk interesse knyttet til den sosiale bakgrunns store betydning for utdanningsforløpet. Å minske de sosiale skjevhetene er blitt anvendt som begrunnelse for en rekke utdanningsmessige reformer, både i grunnskole og videregående skole, i studiefinansiering, og i utbygning av høyere utdanning utenfor universitetene. Den beslektede geografiske skjevhet har imidlertid her gjerne vært det viktigste argument. Det er bred politisk enighet om at det er urettferdig at barns utdanningsforløp bestemmes av foreldrenes sosiale plassering. Det regnes for spesielt urettferdig om ulik familiebakgrunn fører til ulike utdanningsforløp for barn med samme evner, noe som er et vanlig funn i forskningen på dette feltet. Mange vil hevde at en sammenheng mellom utdanningsforløp og sosial bakgrunn er sosialt urettferdig selv om barn med like evner fikk lik utdanning, fordi evner delvis er bestemt av det kulturelle miljø som knytter seg til den sosiale opprinnelse.

Den utdanningspolitiske interesse knytter sig vanligvis til den sosiale opprinnelsens betydning for utdanningsforløpet slik det er målt ved forskjeller i oppnådd utdanning for barn med ulik sosial bakgrunn. En vanlig måte er å sammenlikne andelen av barn fra hjem i ulike sosiale lag som oppnår en bestemt type utdanning. Vanlige mål i norske undersøkelser har vært andelen som fullfører examen artium eller begynner i høyere utdanning. Noen ganger har den utdanningspolitiske interessen også knyttet seg til den sosiale sammensetning av den gruppe som oppnår den høyeste utdanningen. Dette kan for eksempel måles ved å sammenlikne andelen av universitetsutdannede som kommer fra den høyeste og den laveste sosialgruppen. Den skjeve rekrutteringen som typisk konstateres, og som betyr at alle sosiale miljø ikke er likt representert i samfunnets elite, regnes for lite ønskelig. I østeuropeiske land med tidligere sosialistisk styre, ble det således gjort forsøk på å favorisere barn fra arbeiderhjem for at deres andel av den samfunnsmessige elite kunne økes.

Bruk av de to mål for sosial ulikhet i utdanning gir, som vi skal vise i dette notatet, ikke alltid samme konklusjon: I Norge er

det ingen tvil om at sammensetningen av de høyest utdannede er blitt mer dominert av unge med høyt utdannede foreldre, men som det vil framgå, kan vi ikke konstatere at den sosiale opprinnelse har fått forsterket betydning for utdanningsforløpet, snarere tvert i mot. Med andre ord, våre resultater tyder på at hvis den nåværende utvikling fortsetter, vil den sosiale elite slik den rekrutteres gjennom høyere utdanning bli mer homogen med hensyn til bakgrunn, men også jevnere rekruttert. Spørsmålet her er hvordan den utdanningsmessige ekspansjonen på 1980-tallet har påvirket den sosiale rekrutteringen. Det er nyttig for den teoretiske analysen av problemet først å definere noen viktige begreper.

Et barns utdanningsforløp vil være bestemt av hvem barnet er, og hvor og når det er født. Hvem barnet er, bestemmer dets **utdanningsmessige ressurser**. Vi anvender her utdanningsmessige ressurser som et samlebegrep. Det står for barnets kognitive evner, dets motivasjon eller energi i skolearbeidet, og de utdanningsmessige aspirasjoner eller ønske om høyere utdanning. Med andre ord, hvor langt man kommer i utdanningssystemet bestemmes av hvor langt man ønsker å komme, om man yter det som kreves, og om man kan klare de oppgaver som stilles. I den grad et utdanningsforløp også krever innsats av økonomisk art, inngår også dette i begrepet utdanningsmessige ressurser. Hvor og når barnet er født vil bestemme hvor mange plasser som er til rådighet på forskjellige utdanningsnivåer, dvs. barnets **utdanningsmessige muligheter**. Ekspansjonen i antall plasser i høyere utdanning i Norge på 1980-tallet kan dermed sies å ha medført at barn med de samme ressursene kan oppnå mer utdanning ved slutten enn ved begynnelsen av perioden. Dette skillet mellom de utdanningsmessige muligheter og utdanningsmessige ressurser er en forenkling. For det første er det sannsynlig at de faktiske utdanningsmessige mulighetene har en betydning for barnets (og foreldrenes) utdanningsmessige aspirasjoner, motivasjon i skolearbeidet, og dermed utdanningsmessige ressurser. Det er selvsagt også sannsynlig at endringer i fordelingen av slike ressurser vil føre til økt press på utdanningsinstitusjonene, som

begrunner en utvidelse av antall plasser. En endring i fordelingen av de utdanningsmessige ressursene har helt klart skjedd i Norge på 1980-tallet. Dette er en følge av endringer i fordelingen av en av de viktigste determinantene for de utdanningsmessige ressursene: foreldrenes utdanning.

Endringer i befolkningens sosiale sammensetning vil isolert sett slå gjennom i studentmassen. Dersom andelen av de enkelte sosialgruppene som tar høyere utdanning holder seg konstant, endres studentpopulasjonen i takt med foreldregenerasjonens sammensetning. Særlig viktig er endringer i utdanningsbakgrunn. Fra rundt 1960 startet det vi omtaler som utdanningsekspløsjonen i Norge såvel som i andre industrialiserte land. Før det hadde utdanningsmønsteret vært temmelig stabilt over flere tiår. En variant av Eilert Sundts lov tilsier da at når de som var unge og gjennomgikk utdanningsekspløsjonen på 1960-tallet får barn i studiemoden alder, dvs fra slutten av 1980-tallet, vil dette gi effekter på overgangen til høyere utdanning. Antakelig er dette en av forklaringene på den økte etterspørselen etter høyere utdanning i løpet av de siste fem-seks årene.

I tillegg til at utdanningsmessige endringer i forrige generasjon endrer rekrutteringspotensialet, kan det være grunn til å spørre om hvilke andre konsekvenser utdanningsveksten i foreldregenerasjonen kan få. Ungdom med høyt utdannede foreldre er ikke lenger en ytterst liten gruppe, den nærmer seg raskt en firedel av kullene. Høyere utdanning hos foreldrene er dermed blitt noe langt mindre eksklusivt. Spørsmålet er blant annet om betydningen for barnas utdanningsvalg avtar. Da høyere utdanning for alvor startet sin vekstperiode var denne ekspansjonen ikke mulig uten at mange studenter ble rekruttert fra samfunnslag uten tradisjoner for høyere utdanning. Selv om disse gruppenes studietilbøyelighet fortsatt var lav, utgjorde de med tiden et stort antall. Etterhvert er vi likevel kommet i en situasjon der akademikerbarn utgjør en meget stor del av det potensielle rekrutteringsgrunnlaget. Betyr det at det snart ikke blir plass til andre enn akademikerbarna ved universitetene?

Slike refleksjoner peker på et problem når man skal studere endringer i rekrutteringsmønsteret. De sosiale bakgrunnsindikatorene betyr ikke nødvendigvis det samme over tid. Utdanning kan ha en større ulikhetsskapende effekt når få har høyere utdanning enn når mange har det. Selv om rangordningen mellom utdanningsnivåer ikke rokkes, kan den sosiale avstanden endre seg over tid. Et uttrykk for dette er kanskje at inntektsforskjellene etter utdanning har avtatt (NOU 1993:17). I en så kort periode som den vi studerer, fra 1980 til 1991, vil slike utslag imidlertid neppe være avgjørende.

Selv om et skille mellom **utdanningsmessige ressurser** og **utdanningsmessige muligheter** er en forenkling, er det en nyttig forenkling. Den viser klart at man kan endre den sosiale ulikhet i utdanning, forstått som den sosiale opprinnelsens betydning for den oppnådde utdanning, på to vesensforskjellige måter. En måte er å endre fordelingen av utdanningsmessige muligheter. Hvis denne fordelingen blir mer lik, vil de utdanningsmessige ressursenes betydning for den oppnådde utdanning avta. Dermed også den sosiale opprinnelsens betydning for hvilken utdanning man oppnår, avta. Den andre muligheten er direkte å endre betydningen den sosiale opprinnelse har for de utdanningsmessige ressursene. Det viktigste eksempel på den første strategien er ekspansjonen i antallet plasser i høyere utdanning i Norge som fant sted på 1980-tallet. Hvis denne veksten er større enn den veksten som er nødvendig for å motsvare endringen i fordelingen av utdanningsmessige ressurser i samme periode, skapt av utdanningsekspansjonen på 1960-tallet, så vil en få større sosial likhet. Et eksempel på en strategi som forsøker å endre den sosiale ulikhet i utdanningsmessige ressurser, er økonomisk støtte til studenter etter foreldreinntekt. Det er alminnelig antatt at dette vil kunne øke de utdanningsmessige ressursene (via økte utdanningsaspirasjoner) for barn fra lavere sosiale lag.

Det er i Norge, som i de fleste andre industrialiserte samfunn, sterke normer mot å la de formelle

utdanningsmessige mulighetene være direkte bestemt av sosial bakgrunn slik det var tilfellet i østeuropa i visse perioder, og slik det i noen grad kan være tilfellet i USA i dag, hvor man kan få fortrinnsstilling ved visse eliteutdanninger hvis man tilhører bestemte minoritetsgrupper. Selv om fordelingen av utdanningsmessige muligheter har innflytelse på de sosiale ulikhetene i oppnådd utdanning, er den egentlige kilde til slike ulikheter sammenhengen mellom sosiale bakgrunn og de utdanningsmessige ressursene. Den største interesse knytter seg derfor til hvordan denne sammenhengen skapes, og hvordan den endres.

Det er velkjent at sosial bakgrunn har stor betydning både for evner og for utdanningsaspirasjoner, og dermed også motivasjon. Sammenhengen med evner har både genetiske og kulturelle årsaker. Det er stor uenighet om den relative betydningen av gener vs. kultur, men det er få som mener at kun en av de to faktorene er relevante. Fordelingen av gener regnes av de fleste som noe meget stabilt. En viss reduksjon i sammenhengen mellom gener og sosial opprinnelse kan likevel kanskje postuleres som en følge av høyere sosial mobilitet med økt industrialisering. Den generelle veksten i foreldrenes utdanningsnivå skulle bety en endret fordeling av kulturelle faktorer relevant for evneutviklingen, og kanskje mindre kulturelle forskjeller mellom sosiale lag.

Utdanningspolitiske tiltak kan også ha hatt en virkning på i hvilken grad evnenivå henger sammen med sosial bakgrunn. De gjennomgripende reformene som fant sted i den videregående skolen i Norge på 1970-tallet hadde som formål å redusere betydningen av den familiebakgrunn for evneutviklingen ved å dempe selektiviteten i det norske skolesystemet. Det er ikke påvist om dette faktisk skjedde, men dette ville være enkelt å undersøke ved å sammenlikne korrelasjonen mellom sosial bakgrunn og evnenivå slik det for eksempel kan måles gjennom IQ tester.

Den klare sammenhengen mellom sosial bakgrunn og utdanningsaspirasjoner har tre forklaringer: en kulturell, en sosiologisk, og en økonomisk. Den kulturelle forklaringen er at de lavere sosiale lag ikke kan vente med å få det godt, og for øvrig ikke vet hva som er best for dem. Denne kulturelle forklaring er moderne for tiden i forskjellige franske og britiske utforminger. Den sosiologiske forklaring, spesielt fremhevet av den franske sosiologen Boudon, ser sammenhengen mellom opprinnelse og aspirasjoner om et visst utdanningsnivå som et uttrykk for at avstanden mellom hvor man kommer fra og hvor man går er den relevante variabel. Dertil kan føyes at det aller viktigste kanskje er ikke å bli lavere plassert en foreldrene. Den økonomiske forklaringen følger av human kapital teorien, og forklarer sammenhengen med større utdanningsomkostninger for personer fra lavere sosiale lag, først og fremst på grunn av større låneomkostninger. Dette gjør høyere utdanning mindre rentabel for personer fra lavere sosiale lag.

Det er uklart hvordan sammenhengen mellom sosial opprinnelse og utdanningsaspirasjoner har endret seg. Den endrede fordelingen av foreldrenes utdanning skulle medføre en endret aspirasjonsfordeling, og det er sannsynligvis en vesentlig årsak til den store ekspansjon på 1980-tallet. Men dette forandrer ikke nødvendigvis virkningen av sosiale bakgrunn på aspirasjonene. Man kunne argumentere for at siden det finnes et øvre nivå for aspirasjonene, må den sterke stigningen i andel foreldre med høyere utdanning nødvendigvis medføre en reduksjon av effekten. Gevinsten ved høyere utdanning er på den annen side blitt redusert. Dermed skulle det bli mindre ønskelig for personer fra lavere sosiale lag å investere i høyere utdanning. Dette kan igjen medføre en større sosial ulikhet i utdanningsaspirasjoner.

Sammenfattende synes det vanskelig å argumentere for en forsterket effekt av sosial bakgrunn på utdanningsmessige ressurser, og muligens må vi forvente en reduksjon i effekten. Imidlertid kan vi jo ikke måle direkte de

utdanningsmessige ressursene. I stedet må vi bruke et mål for den oppnådde utdanning. Hva vi vil observere, vil da bestemmes av dels hvordan vi måler den oppnådde utdanning, dels hvordan fordelingen av sosial opprinnelse og av utdanningsmuligheter har endret sig.

Det er nyttig å skissere noen eksempler på hva som kan skje. Anta, for argumentets skyld, at den sosiale opprinnelsens betydning for de utdanningsmessige ressursene ikke har endret seg. Anta at det skjer en endring av den sosiale strukturen, slik det er observert, altså at flere foreldre får en høyere utdanning. Da må vi forvente en økende etterspørsel etter høyere utdanning for barn til disse foreldrene.

Hvis tilbudet av plasser i høyere utdanning akkurat svarer til etterspørselen, må vi forvente at andelen av studenter fra hjem hvor foreldrene har høyere utdanning vil øke. Dette vil også skje hvis økningen i tilbudet er mindre enn økningen i etterspørselen. Bare hvis økningen i tilbudet er større enn økningen i etterspørselen vil andelen eventuelt

gå ned, forutsatt uendret effekt av sosial opprinnelse på de utdanningsmessige ressursene. Hvis tilbudet fortsatt økes med mere enn det som skal til for å imøtekomme endringen i den sosiale strukturen må den sosiale rekruttering til høyere utdanning eventuelt endre seg fordi det kun er et begrenset antall barn i de øverste sosiale lag.

2. Endringer og vekst i utdanningssystemet

De utdanningsmessige mulighetene for barn vil på ethvert tidspunkt henge sammen med antall plasser som står til rådighet, og av graden av selektivitet i systemet. De sosiale skjevhetene vi observerer i studentmassen i høyere utdanning er et resultat av de ulike gruppenes vandring opp gjennom skolesystemet. Forskjellene kan oppstå som resultat av valg fra de unge eller av begrensninger på hvor mange som kan få gå fra ett trinn til det neste. Et annet viktig trekk er graden av selektivitet i utdanningssystemet, både hvor tidlig seleksjonen setter inn, og

hvor mange det er plass til i overgangen fra ett trinn i utdanningssystemet til det neste.

I løpet av de siste 30 år har det vært gjennomført en rekke reformer i utdanningssystemet som har endret de unges utdanningsmuligheter. Utvidelsen av den obligatoriske skolegangen fra 7 til 9 år utsetter det første viktige veivalget. Antall avgjørende valgpunkter ble redusert fra to til ett da man ikke lenger måtte gå veien om realskolen for begynne i gymnaset. Det er ikke klart dokumentert hvorvidt dette fikk noen konsekvenser i form av reduserte skjevheter.

Siden midten av 1970-talet har vi hatt en gjennomgripende reform av den videregående skolen, med en integrasjon av det tidligere gymnaset og yrkesskolene i ett skoleslag. De studieforbereidende og yrkesforberedende linjene forble imidlertid fortsatt i hovedsak to atskilte løp, og reformen har trolig hatt større konsekvenser for yrkesopplæringen enn for allmennutdanningen. Men også den allmennfaglige retningen har gjennomgått reformer, først og fremst ved å erstatte de tidligere linjene med et komplisert valgfagsystem. Innføringen av større valgfrihet var begrunnet med at det skulle gi større likhet når alle elever i større grad kunne velge fag ut fra sine interesser og forutsetninger. Likevel er det hevdet at de økte valgmulighetene har bidratt til å forsterke de sosiale forskjellene. Elever med de sterkeste familieressursene har angivelig et bedre grunnlag for å foreta de "riktige" valgene.

Det er blitt flere veier til studiekompetanse enn tidligere, da gymnaset omtrent var eneste mulighet. Både en treårig handel- og kontorlinje og teknisk fagskole gir allmenn studierett, tallmessig er dette etterhvert blitt betydelig. Det er særlig handel- og kontorlinjene som har fått et økt antall elever. Totalt sett nærmer nå andelen av årskullene som oppnår studiekompetanse seg 2/3. Andelen av disse som går til høyere utdanning er dessuten sterkt økende. Tre år etter at de hadde fullført 12. klasse-trinnet fortsatte 26 prosent av 1985-kullet i høyere utdanning,

mot bare 9 prosent av 1980-kullet (NOU 1993:17). At det tross alt er begrensninger i opptakskapasiteten hindrer trolig at enda flere ville ha begynt å studere.

Reformene i den videregående skolen kan tenkes å ha følger i begge retninger på de sosiale rekrutteringsforskjellene. Tidsmessig kom reformene på siste halvpart av 1970-tallet, slik at effektene kan forventes på 1980-tallet.

Også høyere utdanning har gjennomgått store reformer i løpet av de siste 20 åra, først og fremst fordi et nytt høgskolesystem har vokst fram ved siden av universitetene. Mange av disse utdanningstilbudene har eksistert i lang tid, f.eks. lærerutdanning, ingeniørutdanning og sykepleierutdanning, men ble først oppgradert til høgskolestatus etter 1970. Høgskolesystemet særmerkes ved stor regional spredning og relativt korte utdanningstilbud. De har dessuten mindre av de akademiske tradisjonene til universitetene. Alt dette skulle tilsi at de skulle få en bredere rekruttering enn universitetene, noe som også har vært tendensen. Høgskolene kan dermed ha gitt en netto tilgang av studenter fra lavere sosiale lag, men kan også ha ført til en viss kanalisering over fra universiteter.

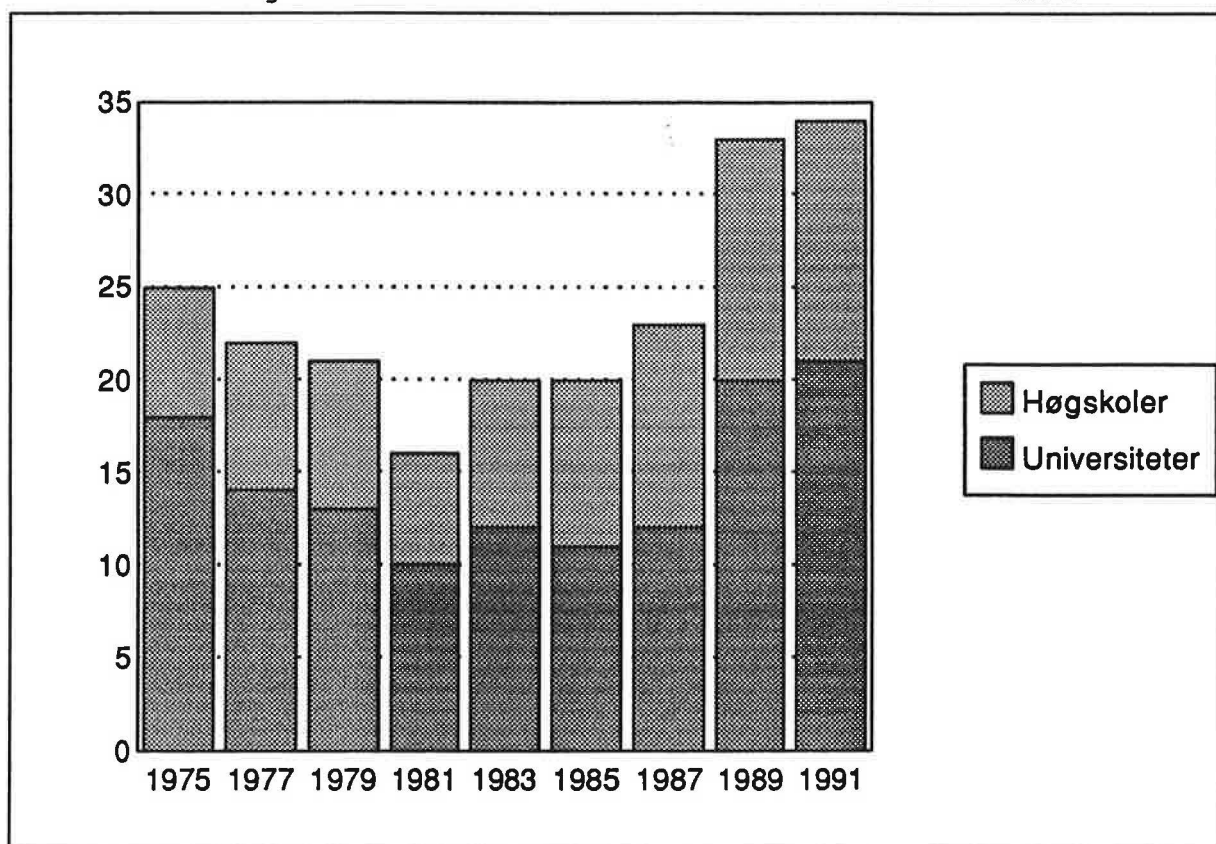
Forskyvninger mellom de ulike sosialgruppenes deltaking i høyere utdanning skjer gjerne i perioder med vekst, fordi studiefrekvensen i en gruppe da kan øke uten at andre grupper reduserer sin. Og veksten i det norske utdanningssystemet har vært svært stor de siste 30 år. Andelen av årskullene som tok examen artium økte fra vel 10 prosent i 1960 til over 30 prosent i 1980. Antall universitetsstudenter økte fra 10 000 til 40 000 i samme periode, i tillegg skjedde en stor vekst i høyere utdanning utenom universitetene. Til tross for dette besto det meste av de sosiale utdanningsforskjellene fortsatt på andre halvdel av 1970-tallet. En viss utjevning hadde trolig funnet sted, men denne var langt mindre iøynefallende enn skjevhetene, og enda mer beskjeden når vi ser på den sterke veksten i utdanning.

Utdanningsveksten har fortsatt på 1980-tallet. En oversikt over utviklingen i utdanningssystemet er gitt i den ferske rapporten "Levekår i Norge" (NOU 1993:17). Andelen av grunnskolekullet som gikk direkte over i videregående utdanning økte fra vel 80 prosent i 1980 til 95 prosent i 1991. Elevantallet i videregående skoler økte fra 160 000 til 200 000. I 1991 gikk 85 prosent av alle 16 - 18- åringene på skole. Vi er med andre ord svært nær å oppnå tolv års skolegang for alle. Dette lettes også ved at årskullene i ungdomsalderen er sterkt synkende. I løpet av tiårsperioden har andelen av grunnskolekullet som går direkte over på allmennfaglig studieretning økt fra 35 til 43 prosent, denne økningen har funnet sted etter 1985. I tillegg har andelen som begynner i handels- og kontorlag økt sterkt. Også antallet som fullfører 12. klassesetning som gir studiekompetanse har gått opp. Etter at andelen av ungdomskullene med studiekompetanse bare økte moderat mellom 1975 og 1985, har den vokst sterkt de aller siste årene, noe som også har vært med å legge grunnen for den sterke studenttallsveksten.

Veksten i studenttallet har fortsatt også etter 1980. Fra midt på 1970-tallet fram mot slutten av 1980-tallet var det høgskolene som sto for hele veksten, ved universitetene holdt tallet seg stabilt på ca. 40 000. Etter 1987 har universitetene hatt en økning i studenttallet med over 50 prosent. I 1981 var det totalt 82 000 studenter, i 1987 105 000, i 1991 nærmer tallet seg 150 000. Veksten ser bare ut til å fortsette.

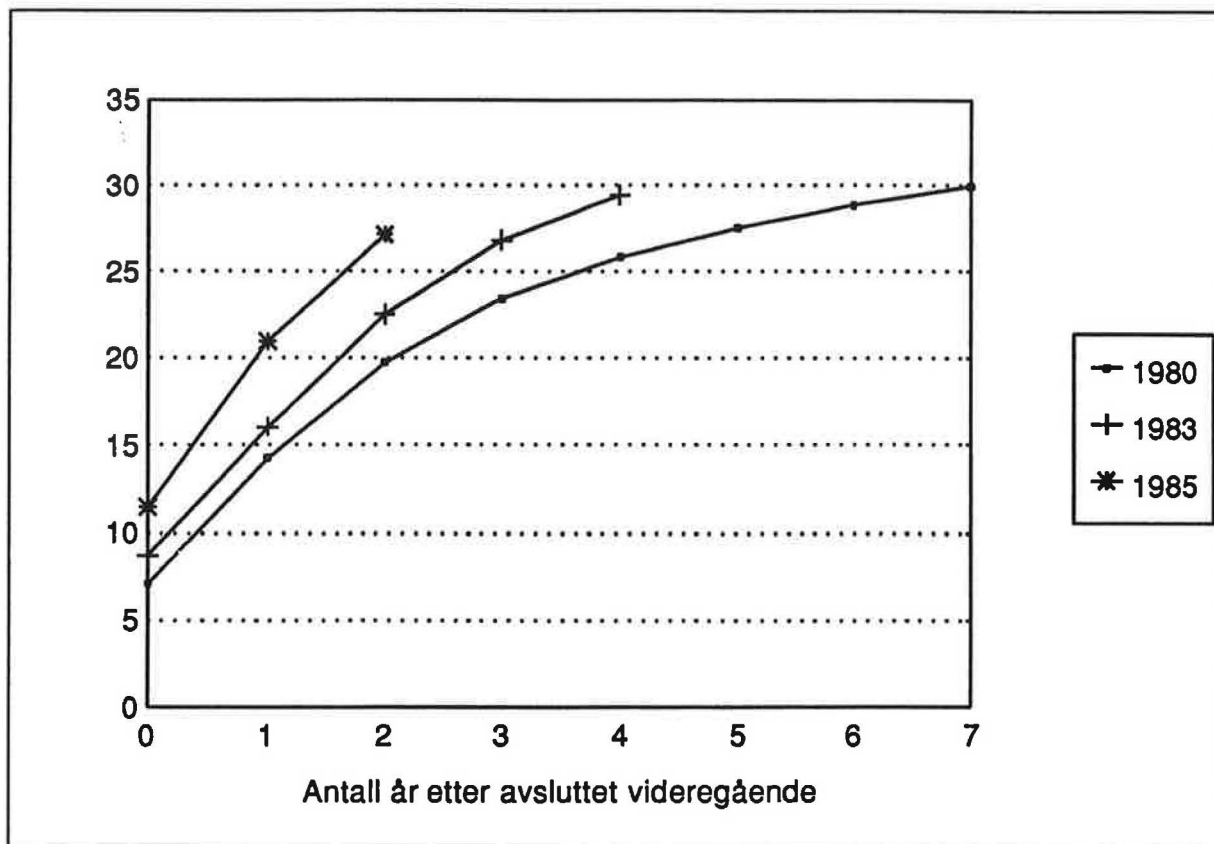
Det totale studenttallet er imidlertid ikke den mest relevante størrelsen om vi skal analysere de ulike sosialgruppernes sjanser til å bli studenter. Ideelt sett skulle man ha datagrunnlag for å beregne såkalte overgangsrater for ulike trinn i utdanningssystemet, f.eks. fra grunnskole til videregående skole, og fra videregående til høyere utdanning for de enkelte årsklassene.

Figur 1 Andel av avgangselevene fra allmennfaglig studieretning som studerer videre samme år 1975 - 1991

Den direkte overgangen fra allmennfaglig studieretning til høyere utdanning er vist i figur 1. Den gikk ned fra 26 prosent i 1975 til 16 i 1981, steg så noe og stabiliserte seg på vel 20 prosent utover på 1980-tallet, for så å øke til ca 33 prosent etter 1988. Disse ratene gir imidlertid ikke noe godt bilde, fordi bare en liten andel av de som begynner å studere gjør det rett etter avsluttet videregående skole. Endringene i de direkte overgangene behøver ikke å være et uttrykk for endringer i studiefrekvens totalt, men bare i ventemønsteret.

Figur 2 Andelen av grunnskolekullet som har begynt å studere.

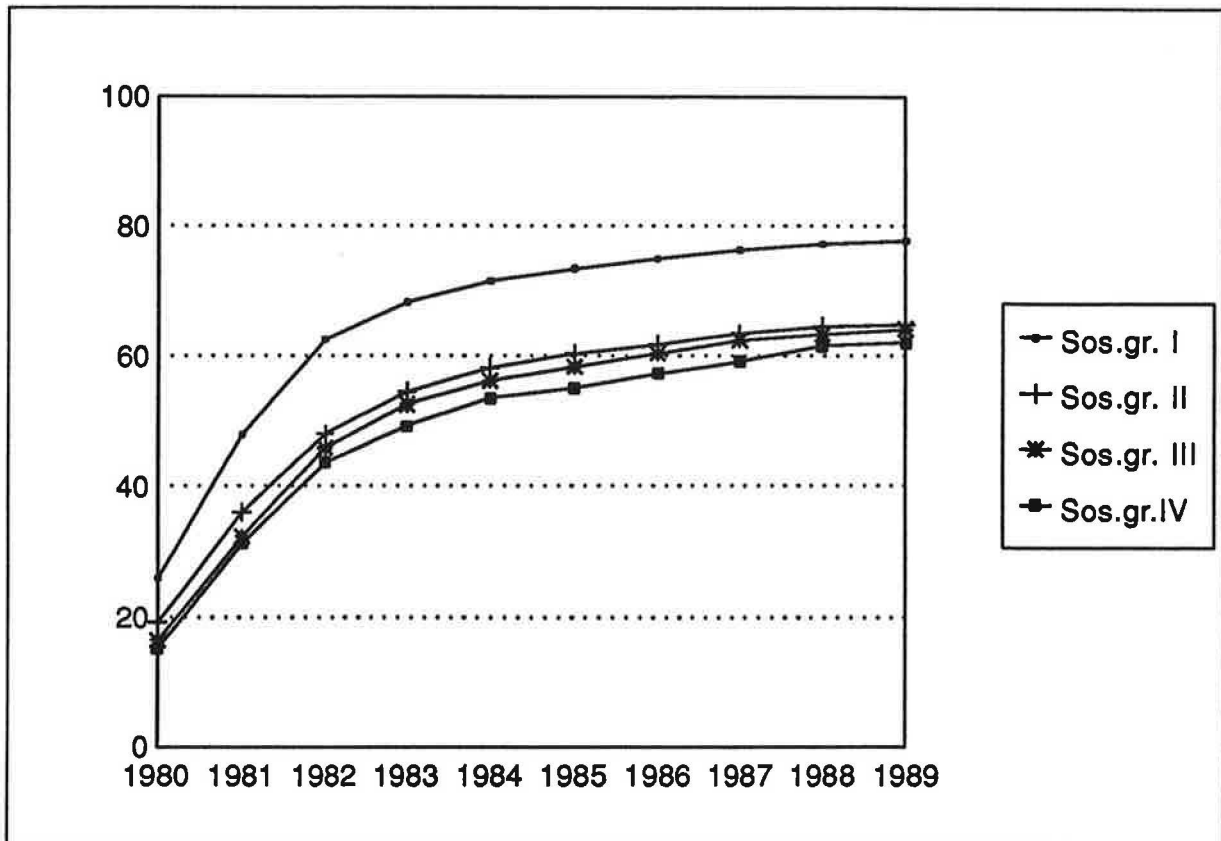

Figur 2 tar utgangspunkt i de tre kullene fra grunnskolen 1980, 1983 og 1985. Kurvene viser hvor stor andel som har begynt å studere. År 0 betyr det året de tidligst er ferdige med en treårig studieforberedende linje i den videregående skolen. Figuren viser tydelig hvordan det kommer til stadig nye studenter fra artianerkullene selv mange år etter. Men figuren viser også en klar tendens til at studiefrekvensen er høyere for de yngste enn for de eldste kullene, selv om det også kan dreie seg om redusert tendens til å utsette studiestarten. Aldersfordelingen på de nye studentene tyder ikke på at kurvene flater ut med det første. Mellom 15 og 20 prosent av de nye studentene på 1980-tallet var 30 år eller eldre. Dersom en følger disse kullene i enda en del år, vil vi etter all sannsynlighet ende opp med at minst 40 prosent har begynt å studere.

Vi har også sett på om det er sosiale forskjeller i dette mønsteret.

Figur 3 Andel av avgangselevne fra allmennfaglig studieretning i 1980 etter sosialgruppe som har begynt å studere.

Figur 3 viser at i 1989 hadde 78 prosent av elevene fra sosialgruppe I begynt å studere, mot 65 - 61 prosent i gruppe II - IV. Figuren viser også at det aller meste av forskjellen er oppstått i løpet av de to første årene etter avsluttet videregående. I tillegg til at en større andel av ungdommen fra sosialgruppe I går til høyere utdanning, gjør de det også i større grad uten venteår (Enoksen og Aamodt 1992).

Forskjellen i overgangsrater mellom sosialgruppene er ikke særlig stor. Det var heller ikke ventet. Tidligere undersøkelser har

vist at det aller meste av den sosiale seleksjonen skjer lavere nede i skolesystemet, spesielt i overgangen etter grunnskolen. Dette er også i tråd med funn fra andre land. Mønsteret er blant annet forsøkt forklart med at påvirkningen fra foreldre avtar ettersom barna blir eldre (Raftery & Hout 1993). En annen forklaring er at om det er svært sterk seleksjon på et tidlig trinn, er det naturlig at denne avtar på neste trinn. Sagt på en annen måte: den gang gymnaset bare var for de få utvalgte, gikk de aller fleste videre til universitetet uansett sosial bakgrunn. Uten at det foreløpig kan dokumenteres sikkert, er det indikasjoner på at tendensen over tid har gått i retning av noe mindre sosiale forskjeller i overgangen mellom grunnskole og videregående skole, men noe større forskjeller i overgangen mellom videregående skoler og høyere utdanning, iallfall til universitetene.

Data fra studentopptaket de i 1991 og 1992 og foreløpige tall fra søkningen i 1993 viser en meget stor etterspørselen etter studieplasser. Søkertallet er et tegn på ubalanse. På annen måte kan en ikke forklare et søkertall på omlag 100 000 når årskullene er ca. 60 000 og antall studiekompetente pr. år omtrent 35 000. I søkertallene inngår at omtrent en tredel også hadde søkt året før, og omtrent en like høy andel som hadde noe høyere utdanning fra før. I tillegg tyder tallene på et endret mønster, der en økende andel av de unge ønsker å starte studiene rett etter videregående skoler samtidig som søkere fra mange eldre kull fortsatt presser på. Derfor blir kampen om studieplassene sterk og opptakskravene skjerpet til tross for at opptakskapasiteten er økt kraftig, tilsvarende mer enn halvparten av et årskull. Men det økte opptaket betyr foreløpig ikke at man har grepet dypere ned i årskullene for å hente studenter. Heller er det plukket fra toppen av flere kull.

Det er tidligere dokumentert at det er en sammenheng mellom sosial bakgrunn og karakterer i grunnskolen (Knudsen 1980, Aamodt 1982, Edwardsen 1993). Vi mangler tilsvarende dokumentasjon for senere år når det gjelder den videregående skolen, men vil

forvente at det er en positiv sammenheng mellom foreldrenes utdanning og karakterer. Hypotesen om at den skjerpede konkurransen har ført til økte sosiale skjevheter i rekrutteringen til høyere utdanning virker derfor tilforlatelig. I tillegg kommer at mange elever samler ekstra poeng eller tar eksamener opp igjen, dels ved private tilbud av typen Bjørknes. Også en slik mulighet kan slå sosialt ulikt ut. På den annen side er elevene i de studieforbereidende linjene allerede sterkt selektert, slik at eventuelle skjevheter i overgangen mellom videregående og høyere utdanning i alle tilfelle bare kan gi et moderat bidrag til ytterligere skjevhet. Dessuten skal en ikke glemme at andelen av årskullene som får begynne i høyere utdanning tross alt har økt kraftig de siste årene.

3. Endret utbytte av høyere utdanning?

Å ta utdanning er også å investere i egen framtid. I Norge er de direkte kostnadene moderate. Hovedtyngden utgjøres av avståtte inntekter de årene man er under utdanning. I tillegg kommer renteutgifter på studielån. Av investeringen venter de unge først og fremst en høyere inntekt, slik at i løpet av noen yrkesaktive år er utgiftene til utdanning hentet inn igjen. Små inntektsforskjeller etter utdanningsnivå reduserer utdanningspremien, og kan medvirke til redusert etterspørsel etter studieplasser. Rapporten "Levekår i Norge" slår fast at inntektsforskjellene etter utdanningsnivå har avtatt. Isolert sett skulle dette bidra til redusert overgang til høyere utdanning. En kan videre tenke seg at ungdom med velstående foreldre i mindre grad enn andre reduserer etterspørselen. Delvis fordi de verdsetter høyere utdanning mer for å unngå sosial degradering, dels fordi de i større grad kan tillate seg å se bort fra den reduserte avkastningen på grunn av andre ressurser, arv etc.

Den sterke økningen i tilstrømning til høyere utdanning kan altså ikke forklares ut fra at det lønner seg mer enn før å ta høyere utdanning. Derimot har den økte arbeidsledigheten endret bildet, dels fordi utdanning er mer nødvendig for å komme seg inn på arbeidsmarkedet, dels fordi de unge rett og slett mangler

alternativer. Dersom slike faktorer har fått økt betydning, skulle dette ikke uten videre peke i retning av at overgangen til høyere utdanning skulle øke noe mer for ungdom fra høyere sosiale lag enn for andre.

DATAGRUNNLAG

Datagrunnlaget for dette prosjektet er satt sammen i Statistisk sentralbyrå med utgangspunkt i registerdata. Fra det sentrale personregisteret ble alle personer i alderen 16 - 30 år bosatt i Norge i 1980 og i 1991 trukket ut. Til sammen utgjør dette omtrent 2 mill. personer. Disse enhetene ble tilført data om foreldrenes utdanningsbakgrunn fra registeret over befolkningens høyeste utdanning, og egen utdanningsaktivitet pr. 1. oktober 1980 og 1991. Dataene om egen utdanning gir opplysninger om utdanningens art, klassetrinn og hvilken skole de gikk på. Materialet har ikke opplysninger om foreldrenes yrke, slik at vi ikke kan foreta noen tradisjonell sosioøkonomisk gruppering, men heller må bruke foreldrenes utdanning som indikator på familiebakgrunn.

Ved hjelp av dette materialet kan vi beregne temmelig eksakt hvor stor andel av befolkningen i en bestemt gruppe, for eksempel etter alder, kjønn eller foreldrenes utdanning som befinner seg i utdanning. Dermed kan også effekten av foreldrenes utdanning på deltaking i høyere utdanning beregnes. Vi kan også beregne hvordan student- eller elevmassen i bestemte utdanninger er sammensatt.

Disse data gir et tverrsnitt av situasjonen på to tidspunkter. Denne situasjonen er imidlertid et resultat av atferden hos ungdom fra ulike aldersgrupper som har gjennomgått faser i skolegangen i ulike perioder. Dersom man ønsker å se effektene på rekrutteringsmønsteret av en bestemt reform eller hending, er dette datamaterialet neppe ideelt. Da burde man ha beregnet overganger mellom ulike trinn i utdanningssystemet på ulike tidspunkter. Vi kan for eksempel ikke undersøke direkte om

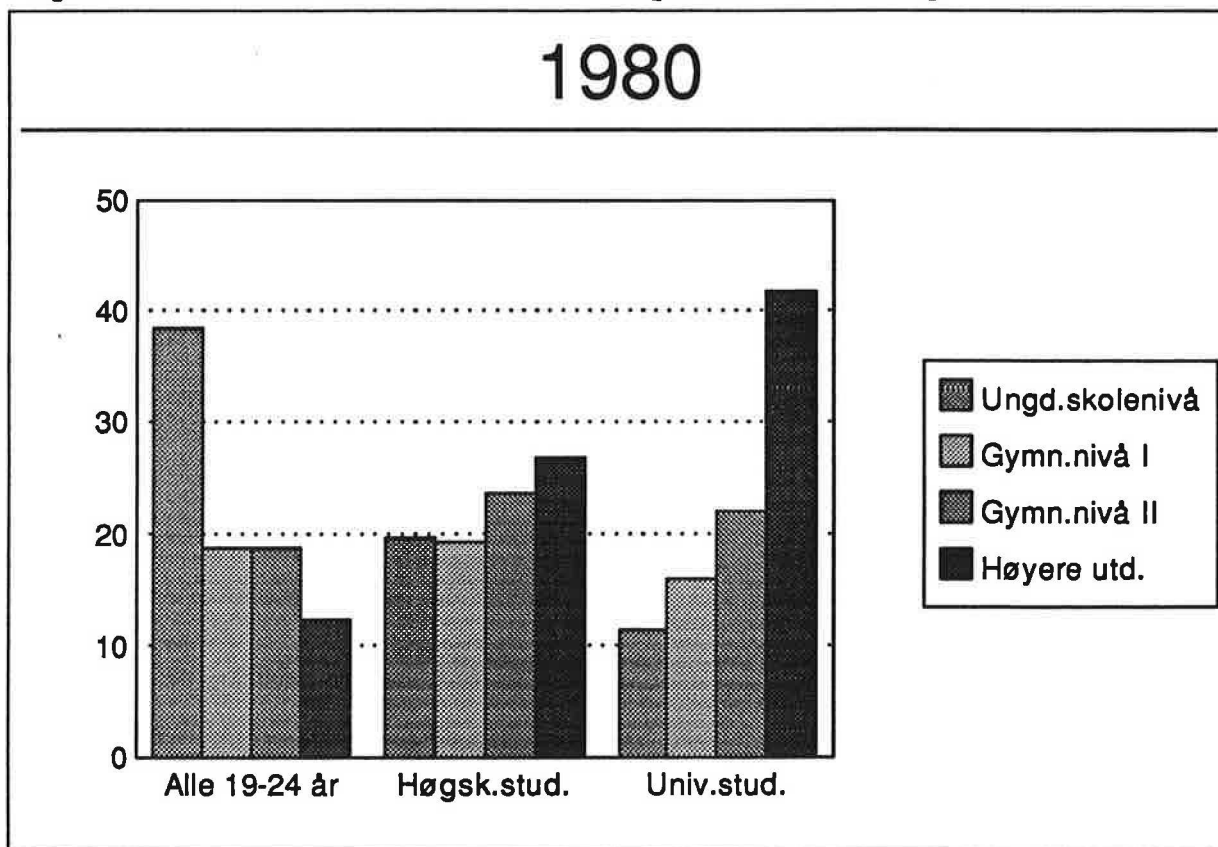
endrete opptaksvilkår de siste årene fører til større skjevheter, men dersom det har vært klare utslag burde det likevel kunne avleses i våre beregninger.

I utgangspunktet omfatter dataene alle personer i alderen 16 - 30 år. Tabellene som er presentert er laget på grunnlag av dette totalmaterialet. I de multivariate analysene har vi imidlertid brukt et 5 prosents utvalg.

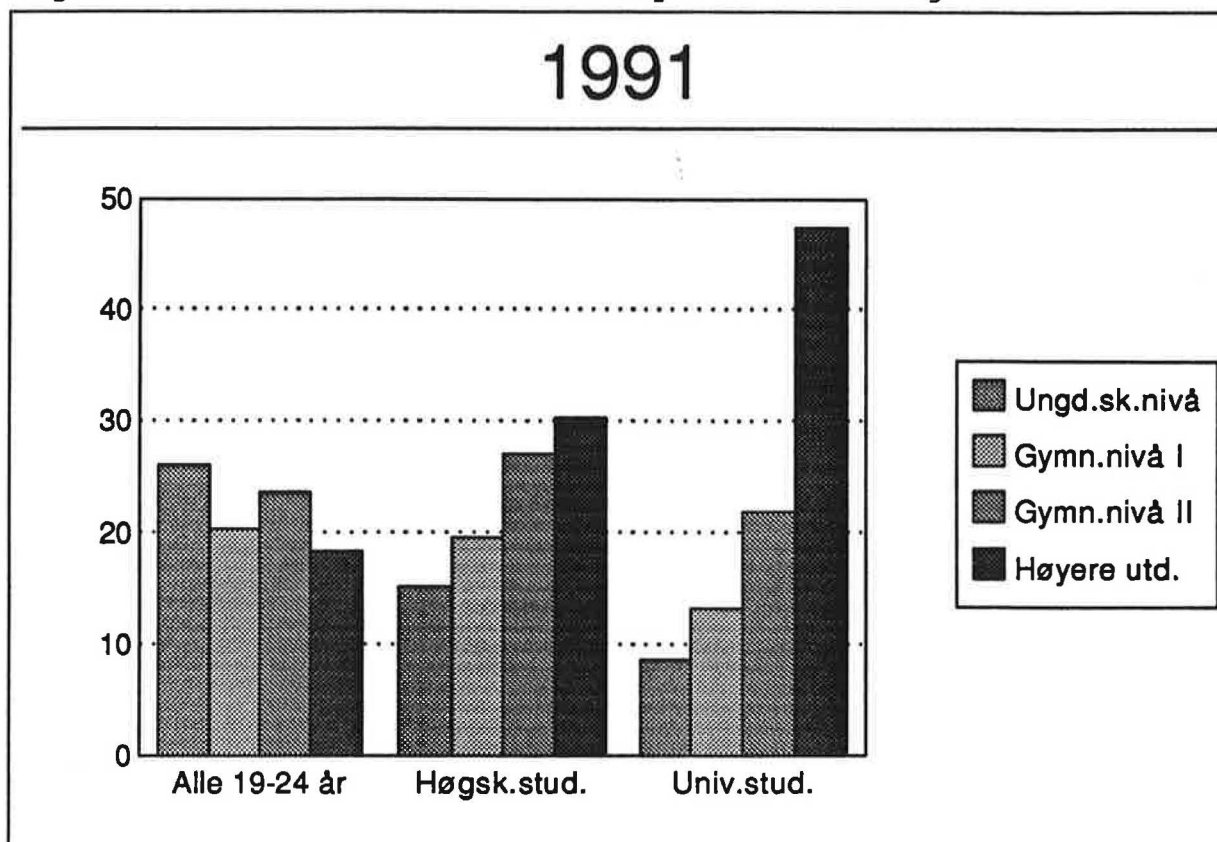
RESULTATER

I første omgang presenterer vi noen enkle hovedtall ved noen figurer, deretter vil vi vise resultatene av multivariate analyser.

Figur 4 Studenter etter fars høyeste utdanning 1980

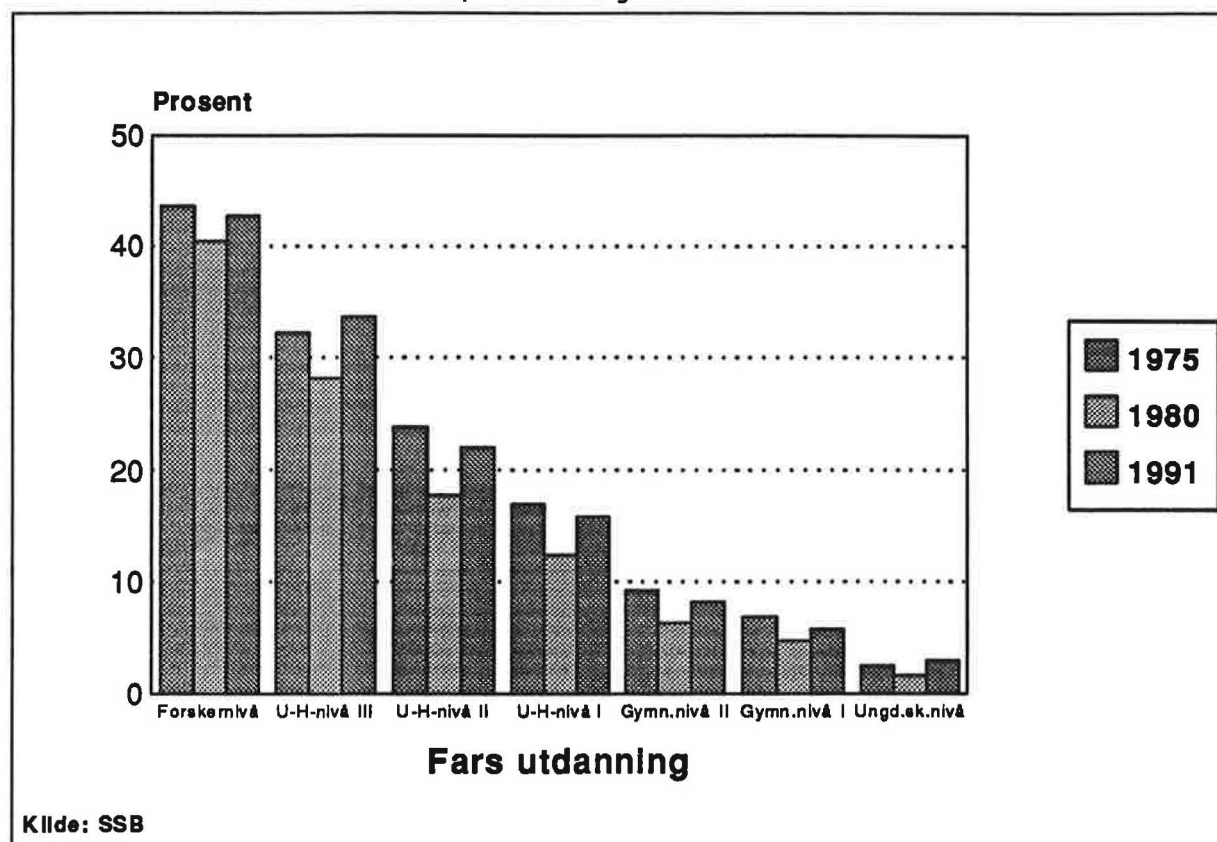

Figur 5 Studenter etter fars høyeste utdanning 1991

Figur 4 og 5 viser at utdanningsnivået blant studentene er betydelig høyere enn for hele aldersgruppen, og videre at det er en klar forskjell mellom universitetene og høgskolene. Ungdom som har far med høyere utdanning er i særlig grad overrepresentert ved universitetene. Andelen med høyere utdanning har økt i studentmassen, men det gjelder også for befolkningen samlet. Tilsvarende er det blitt en sterk nedgang i andelen med bare grunnskole. Resultatene viser at det i denne relativt korte perioden har skjedd en kraftig økning i foreldrenes utdanningsnivå, en utvikling som også har slått inn i studentmassen. Men dermed er det også vanskelig å tolke om disse tallene viser at det er blitt større eller mindre sosiale skjevhetene i rekrutteringen. Dette kan vi få bedre fram ved å beregne andelen av de enkelte gruppene etter fars utdanning som studerer.

Figur 6 Andel av årskullene 19-24 år som er student pr 1. oktober. 1975, 1980 og 1991.

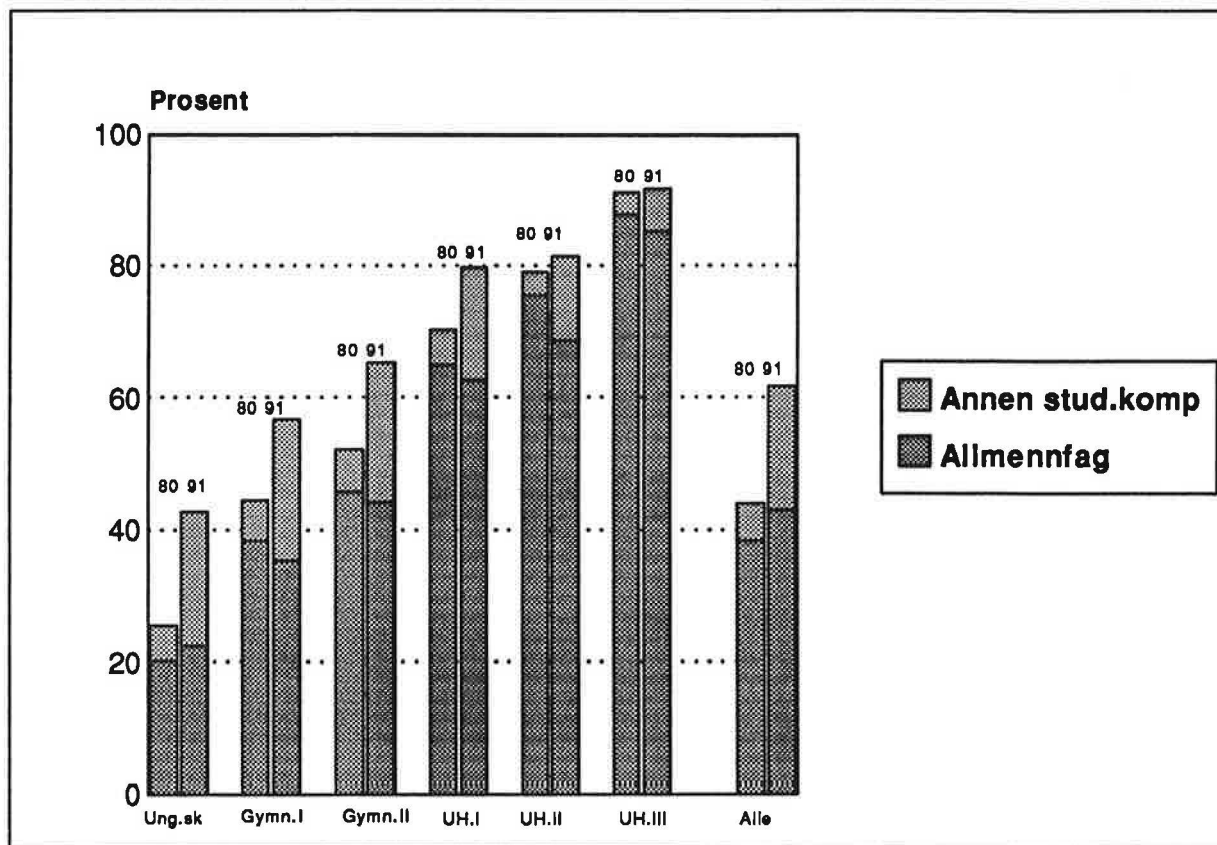

Figur 6 viser at andelene av aldersgruppen 19 - 24 år som er studenter først gikk ned mellom 1975 og 1980, men etter 1980 har andelen økt betydelig både totalt og innen de enkelte gruppene etter fars utdanning. Prosentforskjellene gir ikke noe umiddelbart tydelig bilde av om det har blitt større eller mindre skjevheter. For universitetene tyder tallene ikke på noen særlige endringer i noen retning, mens det for høgskolene synes å være noe mindre forskjeller.

Den sosiale sammensetningen av studentmassen vil selvsagt i noen grad gjenspeile rekrutteringen til de studieforbereidende linjene. Den vanligste måten å belyse dette på er ved beregning av artianerfrekvenser i ulike sosialgrupper. Vårt materiale gir ikke

muligheter for å gjøre dette eksakt. Vi har derfor brukt antall elever på 12. klassetrinn i linjer som gir generell studiekompetanse som utgangspunkt, og dividert dette antallet med alle 18-åringer.

Figur 7 "Artianerfrekvens" etter fars utdanning 1980 og 1991.

Vi har i figuren skilt mellom de som får studiekompetanse gjennom treårig allmennfaglig studieretning, og de som får studiekompetanse gjennom andre veier, det vil si treårig handel og kontor og teknisk fagskole. Inndelingen er identisk med den SSB har benyttet. Figuren viser for det første at det har vært en kraftig stigning i andelen av årskullene som får studiekompetanse, og at det er andre veier enn allmennfag som står for mesteparten av veksten. Ser vi på de enkelte gruppene etter fars utdanning, har den tradisjonelle studiefrekvensen gått ned i alle grupper med unntak av der hvor far har bare grunnskole. Endringen er imidlertid svært liten. Derimot har de alternative veiene til

studiekompetanse bidratt klart mest i de laveste gruppene etter fars utdanning. Sagt på en annen måte: den sosiale utvelging til den allmennfaglige studieretningen er verken blitt sterkere eller svakere, mens de alternative veiene til studiekompetanse synes å ha ført til en viss utjevning.

Hvis den sosiale bakgrunns betydning måles ved forskjellen mellom ulike sosiale lag i **prosenten** som oppnår høyere utdanning, vil betydningen av en forandring i den sosiale struktur kunne tilsløres. Virkningen på prosentforskjellene av ekspansjonen i tilbudet av utdanningsplasser er vanskelig å forutsi, selv om det ikke skjer en endring av den sosiale opprinnelses betydning for de utdanningsmessige ressurser. Endringer vil avhenge av utgangsnivået. Hvis f.eks.

prosenten allerede er høy vil prosenttilveksten være liten, hvis den er middelstor vil den bli større. Prosentforskjeller er derfor ikke et egnet mål for den avhengige variabel om en vil studere endringer i den sosiale opprinnelses betydning for den oppnådde utdanning i et utdanningssystem i vekst. Vi foretrekker derfor å bruke den logistiske transformasjon, slik vi har beskrevet nedenfor.

Den logistiske transformasjon kan gis en videre begrunnelse ut fra teorien skissert foran. Hvis en antar at utdanningsmessige ressurser er tilnærmet normalt fordelt innenfor hvert sosialt lag vil den logistiske transformasjon av prosenten som oppnår en høyere utdanning kunne brukes til en regresjonsanalyse som direkte estimerer effekten av uavhengige variable (deriblant mål av den sosiale opprinnelse) på de utdanningsmessige ressursene. Det er denne størrelsen vi er interessert i, og vi behøver derfor ikke å gjøre forutsetninger om stabiliteten i tilbud og av effekter slik det er tilfelle ved enkle prosentforskjeller. Det er derfor sterke grunner for å anvende logistisk regresjon her. Analyseteknikken gir beskjed om den sammenheng vi er interessert i. Regresjon av

prosentforskjeller vil ikke gi dette med mindre vi er villige til å anta at de utdanningsmessige ressursene er rektangulært fordelt i hvert sosialt lag - en urimelig antakelse. Det kan også hevdes at enkelt lineær regresjon av års utdanning som avhengig variabel, selv om det er en meget vanlig analysemåte, heller ikke gi den relevante informasjon. Dette fordi fordelingsendringer heller ikke her kan skilles fra endringer i effekter.

For å få empirisk grep på hvilke faktorer som mest avgjør studietilbøyelighet, og særlig vurdere betydningen av familiebakgrunn over tid, trengs en analysemetodikk som behandler alle forklaringsvariablene i sammenheng. Her har vi som nevnt gjort bruk av logistisk regresjon. Det er denne teknikken som i dag gjerne anvendes for parallelle spørsmålstillinger i den internasjonale forskningslitteratur (Se f.eks. Raftery og Hout, 1993; Müller og Karle, 1992, Jfr. også Sørensen 1989; Petersen 1990).

I modellen for logistisk regresjon betraktes forholdet mellom sannsynligheten for å ha og ikke ha egenskapen ($P/1-P$), eller rettere sagt logaritmen til uttrykket (altså $\ln P/1-P$ - også kalt logiten), som resultat av forklaringsvariablene. Når effektmålene først er estimert har en grunnlag for å beregne de tilhørende anslag på selve sannsynligheten. Innenfor en slik modell vil en gitt forskjell i sannsynlighet rimeligvis gi relativt store utslag i logiten ved svært høye eller svært lave utgangsverdier. Utslaget av samme forskjell for midlere verdier vil være mindre. I denne forstand kan en også si at tilnærmingen tar høyde for to perspektiver på hvordan sosiale endringsprosesser og ulikhetsmekanismer gjerne forstås: a) En forskjell kan vurderes i forhold til hvor mye som allerede er oppnådd, og b) Forskjellen kan vurderes i forhold til hvor mye som står igjen. I det første tilfelle kan eksempelvis 5 prosentpoeng betraktes som svært mye, om startpunktet er lavt. I det andre tilfellet kan samme forskjell også ses som svært mye på grunn av "takvirkningen" - altså en maksimal grense som sannsynligheten går mot. Sagt svært enkelt veier logistisk regresjon sammen begge

betraktningsmåter. Dette innebærer bl.a. også at samme verdi på den logistiske regresjonskoeffisienten vil kunne gi ulikt utslag i tilhørende sannsynligheter, alt etter utgangsnivået på forklaringsvariablene slik vi har vært inne på. Eller sagt mer konkret med henblikk på den aktuelle problemstilling: En uendret effekt av familiebakgrunn for 1980 og 1991, kan gjerne innebære ulik avstand i sannsynlighet (større eller mindre) mellom studenter fra ressurssterke og ressursvake hjem. Nettopp ved at logistisk regresjon blant annet tar hensyn til slike start- og takvirkninger unngås også en åpenbar vanske knyttet til tradisjonell regresjon, nemlig at anslagene for sannsynligheten kan anta "umulige" verdier, det vil si gå over 1.0 eller under 0.0.

Det er for dette prosjekt gjennomført en rekke analyser med utgangspunkt i logistisk regresjon. Disse er gjort på varierende utvalgsstørrelser (fra en prosent til ti prosent) og med noe alternative forklaringsmodeller. I hovedsak fremkommer et temmelig robust resultatmønster: De sentrale konklusjoner blir de samme, uansett analyseopplegg. Nedenfor er gjengitt et utdrag av analyser basert på et fem prosent utvalg av ungdomskullet. For beregningene er det valgt den såkalte individ-varianten av logistisk regresjon (Norusis, 1992 : Kap I).

I Tabell 1 vil en forstå hvorfor noen tar (er i) høyere utdanning mens andre ikke gjør det. Vi ser nå på høyere utdanning i betydningen universitets- eller høyskoleutdanning. Beregningene gjelder for ungdom fra 20-25 år. De uavhengige variable er

År: 0 for 1980, 1 for 1991.

Kjønn: 0 for kvinne, 1 for mann.

Foreldres utdanningsnivå (F-U): Summen av fars og mors utdanningsnivå, der hver av disse er registeret på en skala fra 0 (kun grunntidning) til 6 (forskerutdanning el.l). Sumscoren blir en variabel som går fra 0 til 12.

Tabell 1. Logistisk regresjon. Estimerte effekter av År, Kjønn, og Foreldres utdanningsnivå på Utdanningsaktivitet (Å ta universitets/høgskole-utdanning, eller ei). Ungdom i alderen 20 - 25 år.

Uavhengige variable	Regr. koeff.	Stand. feil	Wald stat	Sig. nivå	"Partiell corr."(R)
År	.991	.068	215.1	.0000	.085
Kjønn	.471	.069	47.2	.0000	.039
F- utd.nivå (F-U)	.410	.014	920.2	.0000	.176
I1: Fars*Kjønn	.014	.019	.6	.4532	.000
I2: Mors*Kjønn	-.058	.023	6.5	.0108	-.012
I3: År*Kjønn	-.741	.068	119.5	.0000	-.012
I4: F-U*År	-.048	.014	11.5	.0007	-.018
Konstant	-3.298	.061	3007.2	.0000	

Uavhengige variable: År (1980=0, 1991=1), Kjønn (Kvinne=0, Mann=1), F-utdnivå (Sum av mors og fars utdanning, der hver av disse er registrert på en skala fra 0 til 6), Fars*Kjønn (Fars utdanningsnivå*Kjønn), Mors*Kjønn (Mors utdanningsnivå*Kjønn), År*Kjønn, F-U*År (Foreldres utdanningsnivå*År).

Beregninger basert på individdata. 5 prosents utvalg. Antall enheter 33360.

I tillegg til dette er modellen spesifisert med såkalte interaksjons- eller samspillseffekter. Disse kan si noe om hvordan bestemte kombinasjoner av de ordinære uavhengige variable slår ut. Av særlig interesse i denne sammenheng er samspillet mellom foreldreutdanning og årstall. Er det forandringer i den sosiale seleksjon til utdanning i perioden ville en vente signifikant utslag av interaksjonseffekten. Interaksjonsleddene kan i denne sammenheng forstås som produktet av par av forklaringsvariabler.

I modellen inngår

I1: Fars utdanning*Kjønn

I2: Mors utdanning*Kjønn

I3: Kjønn*År

I4: Foreldres Utdanning (F-U)*År

Det er gjengitt beregninger for ulike mål i tabellen. Det første av disse er selve den logistiske regresjonskoeffisienten (Regr. koeff). Grovt sagt er denne et uttrykk for virkningen av den enkelte forklaringsvariabel på sjansen for å ta høyere utdanning. Mer presist forteller den om hvor mye endring i logiten som følger av én måle-enhets endring/forskjell i den uavhengige variabel. Den neste kolonnen gir standardfeilen for anslaget på koeffisienten. De to neste (Wald.stat. og Signifikansnivå) forteller noe om den statistiske tyngden i effekten. Det siste av disse (Signifikansnivå) sier noe om sannsynligheten for å observere virkningen i utvalget, dersom variabelen egentlig ikke gir utslag i populasjonen. Svært liten verdi betyr at variabelen er vesentlig i statistisk forstand. Den aller siste kolonnen gir et mål som uttrykker en form for partiell korrelasjon. Dette kan ses som en grov indikasjon på den relative betydningen av den enkelte forklaringsvariabel.

De tre første rekkene i tabellen forteller om betydningen av tid (År), om en er kvinne eller mann (Kjønn), og om man kommer fra en utdanningssterk eller utdanningssvak familie (Foreldres utdanningsnivå). Kort sagt viser effektmålene at det har skjedd en oppgang i studietilbøyeligheten fra 1980 til 1991, at menn i utgangspunkt stilte best, og at sterk familiebakgrunn gir høy tilbøyelighet til å ta høyere utdanning. Det partielle korrelasjonsmålet i siste kolonnen understreker særlig at det mest markerte utslag kommer fra foreldres utdanningsnivå. Familiebakgrunn er avgjørende for om man begynner å studere eller ei.

De neste rekkene rapporterer utslag av interaksjonsleddene (I1-I4). I1 og I2 sier at mor og far betyr omtrent det samme både for

sønn og datter, når det gjelder å gå inn i høyere utdanning. I den grad det er noe utslag er det i retning av at mors utdanningsbakgrunn har positive følger for datteren. Dette er et interessant funn i seg selv. Effektutslaget er imidlertid såpass svakt at det kanskje ikke bør tillegges for stor betydning i denne sammenheng.

Det er et markert samspill mellom År og Kjønn, slik dette fremgår av rekken for I3. Om man sammenligner regresjonskoeffisienten her (-.741) med den "rene" kjønnseffekten i andre rekke (.479), ser en at den opprinnelige virkningen av kjønn snus i perioden. Det forsprang menn i utgangspunkt hadde er altså vendt til kvinnenes fordel. I 1991 er kvinnene klart i flertall i høyere utdanning, slik det også er dokumentert i fremstillingen foran.

Det siste interaksjonsleddet (I4) gjelder familiebakgrunn og tid. Vi er nå interessert i om det foreligger interaksjon mellom foreldres utdanningsnivå og årstall (F-U*År). Et positivt fortegn vil her indikere sterkere sosial utvelging til høyere utdanning, mens et negativt skulle bety det motsatte. Regresjonskoeffisienten for interaksjonsleddet har negativt fortegn (-.048). Effektutslaget er imidlertid ikke stort (se partiell korrelasjon i siste kolonne) , selv om det etter tradisjonelle kriterier er over signifikansgrensen. Likevel er det interessant at virkningen av familiebakgrunn i denne forstand reduseres med over en ti-del. Dette fremgår ved sammenligning av interaksjonseffekten (-.048) med den "rene" virkningen av foreldres utdanningsnivå (.410).

Resultatene i Tabell 1 gir hovedmønsteret i de konklusjoner som her kan trekkes om mulig forandring i betydningen av familiebakgrunn for rekruttering til høyere utdanning i perioden 1980-1991. Så langt data og analysemetoder rekker tyder resultatene på at utslaget av foreldres utdanningsnivå ikke er blitt sterkere. I den grad det foreligger noen tendens går denne heller i retning av at virkningen av familiebakgrunn er svekket. Dersom de estimerte regresjonsstørrelser etter gjeldende formel oversettes til sannsynligheter (Se f.eks. Norusis, 1992) forteller disse for

1980 at en kvinne av foreldre med "vanlig" utdanningsnivå (eksempelvis 2 på det kombinerte utdanningsmål) hadde en sannsynlighet på .08 for å ta høyere utdanning, mens en kvinne med sterk familiebakgrunn (eksempelvis 8) hadde en sannsynlighet på omkring .49. For 1991 blir de tilsvarende tall .17 og .64. En ser av dette to forhold: a) kvinner med vanlig familiebakgrunn har økt sannsynligheten for å ta høyere utdanning svært mye relativt sett (mer enn fordoblet), b) avstanden i sannsynlighet mellom de med sterk og vanlig bakgrunn har likevel gått opp. Tilsvarende beregninger kan gjøres for menn, uten at vi skal gå inn på dette her.

Tabell 2. Logistisk regresjon. Estimerte effekter av År, Kjønn, og Foreldres utdanningsnivå på Utdanningsaktivitet (Å ta universitetsutdanning, eller ei). Ungdom i alderen 20 - 25 år.

Uavhengige variable	Regr. koeff.	Stand. feil	Wald stat	Sig. nivå	"Partiell corr."(R)
År	.670	.096	48.8	.0000	.050
Kjønn	.498	.095	27.4	.0000	.037
F- utd.nivå (F-U)	.423	.017	660.5	.0000	.189
I1: Fars*Kjønn	.027	.024	1.18	.2764	.000
I2: Mors*Kjønn	-.067	.085	5.52	.0187	-.014
I3: År*Kjønn	-.691	.092	56.6	.0000	-.054
I4: F-U*År	-.024	.017	1.9	.1688	-.000
Konstant	-4.192	.085	2428.8	.0000	

Uavhengige variable: År (1980=0, 1991=1), Kjønn (Kvinne=0, Mann=1), F-utdanningsnivå (Sum av mors og fars utdanning, der hver av disse er registrert på en skala fra 0 til 6), Fars*Kjønn (Fars utdanningsnivå*Kjønn), Mors*Kjønn (Mors utdanningsnivå*Kjønn), År*Kjønn, F-U*År (Foreldres utdanningsnivå*År).

Beregninger basert på individdata. 5 prosents utvalg. Antall enheter 33360.

Tabell 2 gir en supplerende analyse. Opplegget er her det samme som for Tabell 1, men nå ser en kun på forklaringsvariablenes betydning for å ta universitetsutdanning. Kommentaren skal her begrenses til samspillet mellom familiebakgrunn og tid. Som det fremgår har interaksjonen mellom foreldres utdanningsnivå og år (I4: F-U*År) fremdeles samme fortegn. Virkningen er imidlertid nå ikke statistisk signifikant. (Analyseprogrammet er for øvrig lagt opp slik at om det statistiske utslaget faller under en viss verdi, settes den partielle korrelasjon automatisk til null). En tentativ tolkning av forskjellen i regresjonskoeffisienten for I4 fra Tabell 1 til Tabell 2 er at en mulig større sosial utjevning til høyere utdanning i perioden i første rekke er kommet i høgskolesektoren. Dette er et interessant funn, men det må foreløpig betraktes med forsiktighet siden utslagene er så små. Videre analyser er nødvendige for en endelig avklaring av spørsmålet.

Andre beregninger supplerer resultatene foran på en noe annen måte. I disse er bl.a. rekrutteringen til det tradisjonelle gymnas, eller nærmere bestemt allmennfaglig retning i videregående skole analysert. Hovedpoenget - uten at vi her skal gjengi resultatene i detalj - er at den sosiale utvelgning til denne type utdanning synes å skje på samme vis som for høyere utdanning: Effekten av foreldres utdanningsnivå er dominerende. Dette kan tolkes som at seleksjonen til høyere utdanning i første rekke er en konsekvens av de utvelgingsmekanismer som virker på lavere nivå. For å få presise anslag på overgangsratene trengs imidlertid andre data enn de som har vært tilgjengelige i denne omgang. Det står som en viktig fremtidig oppgave å skaffe til veie et slikt materiale. Muligens kan en (svak) negativ virkning av interaksjonsleddet for familiebakgrunn og tid også i dette tilfellet ("Gymnas"-utdanning) tyde på at tendensen til utjevning en aner for høyere utdanning er en refleks av prosesser som er på gang i videregående skole. For å gjennomføre en fullgod

analyse av slike spørsmål trengs som sagt andre data og videre beregninger.

Analysene i Tabell 1 er for øvrig gjentatt med utgangspunkt i tradisjonell lineær regresjon. Selv om dette klart må anses som en mindre adekvat statistisk teknikk kunne likevel slike analyser muligens ha interesse. Hovedmønsteret i resultatene blir for disse beregningene det samme som for logistisk regresjon, og sammenligninger viser betydelig overlapp mellom predikerte verdier fra de to tilnærminger. Det er likevel en forskjell. Mens logistisk regresjon gir en tendens til (en svak) nedgang i den sosiale seleksjon til høyere utdanning, antyder lineær regresjon det motsatte. Resultatmønsteret i det siste tilfellet illustrerer imidlertid den tradisjonelle tilnærmingens mindre egnethet. For enkelte beregninger hadde anslagene for sannsynligheten negativ verdi. Samtidig forutsatte rimelig tilpasning av den lineære tilnærmingen en mer komplisert modell. I dette ligger det at modellen ga signifikante utslag også for såkalt annenordens interaksjon (som typisk nok svekker inntrykket av førsteordens interaksjonen), noe en ikke fant for logistisk regresjon. Det er vår oppfatning at disse sammenlignende beregninger understreker vurderinger i den internasjonale forskningslitteratur: For den type problemstillinger vi her betrakter er logistisk regresjon en mer adekvat analysetilnærming. Skulle man likevel - på tross av råd i faglitteraturen - feste mer lit til tradisjonell regresjon kunne man imidlertid komme til andre konklusjoner enn de vi her har trukket.

Eventuelle effekter av den økte konkurransen om studieplassene vil bare berøre de som har søkt og blitt tatt opp etter 1989, fordi det i 1990 ble innført adgangsbegrensninger i en rekke nye studier. I så fall ville vi kunne forvente sterkere sammenheng mellom foreldres utdanning og studium for de aller yngste. En slik tendens lar seg imidlertid ikke påvise.

Tradisjonelt har norsk høyere utdanning bestått av både åpne og lukkede studier. Alle studier i høgskolesystemet har vært lukket,

det samme gjelder en rekke universitetsstudier som medisin, sivilingeniør- og siviløkonomstudiet osv. Derimot har studier i filologi, samfunnsfag, jus og realfag stort sett vært åpne inntil de ble adgangsbegrenset i 1990. Hvis endrete opptaksvilkår fører til økte sosiale skjevheter ville vi kunne forvente å finne økte sammenhenger med foreldres utdanning for de tidligere åpne studiene relativt til de som var lukkede også i 1980. Vi fant heller den motsatte tendensen i materialet.

KONKLUSJONER

Våre analyser har vist at det ikke har skjedd noen forsterkning av de sosiale ulikhetene i høyere utdanning i Norge mellom 1980 og 1991. Det har tvert om skjedd en viss reduksjon i de sosialt bestemte ulikhetene i rekrutteringen til høyere utdanning totalt og i de tilbud som ligger utenfor universitetene. Rekrutteringsmønsteret til universitetene har vært omtrent uendret. Denne analysen er basert på utdanningsaktivitetene til aldersgruppen 20 - 25 år. Siden universitetene har de lengste studiene tar det lengst tid for endringer å slå gjennom der. Vi har i en annen analyse funnet en klar endring i den sosiale rekrutteringen til de studieforbereidende delene av den videregående skolen. Det er derfor ingen urimelig antakelse at en reduksjon også i de sosiale ulikhetene i sjansene for å bli rekruttert til universitetene er på vei.

Våre analyser var inspirert av påstander om at det motsatte har pågått. Med støtte i observerte endringer i den sosiale bakgrunnen til studenter ved enkelte institusjoner er det blitt hevdet den sosiale rekrutteringen er blitt mer ulik. Vi har klart kunnet vise at det ganske riktig har vært en sterk økning i andelen av de utdanningssøkende som har foreldre med høyere utdanning, særlig for studentene ved universitetene. Men denne endring skyldes den sterke ekspansjon i høyere utdanning på 1960-tallet. Det er ingen tvil om at denne veksten i utdanningsnivået hos de som typisk er foreldre til dagens studenter er av stor betydning. Det gjelder både for den sosiale sammensetningen av studentene

som er blitt mer homogen, og for den sterkt økte etterspørselen etter høyere utdanning på 1980-tallet.

Den sosiale ulikhet i oppnådd utdanning kan sees som et resultat av barns utdanningsmessige muligheter i vid forstand. Dette er igjen bestemt av utdanningskapasiteten både i videregående og høyere utdanning, og ulikheter i utdanningsmessige ressurser. Det er ulikheter i de utdanningsmessige ressurser som etter vår mening er den politisk relevante ulikhet. Det er denne ulikheten som kan oppfattes som sosialt urettferdig, i det gjør et barns framtidsutsikter avhengig av det sosiale miljø hvor det vokser opp. Våre analyser viser at de sosiale ulikhetene i utdanningsressurser ikke har økt, men snarere avtatt. Denne konklusjonen er viktig. Den er basert på en analysemetoder, logistisk regresjon, som er basert på en ytterst rimelig antakelse om forholdet mellom utdanningsmessige ressurser og andelen som oppnår høyere utdanning.

Det er hevdet at den økte etterspørselen etter høyere utdanning har ført til sterkere konkurranse om studieplassene, en konkurranse som i sin tur bidrar til å øke de sosiale ulikhetene. Vi har ikke funnet noen empirisk støtte for denne påstand. Det kan selvsagt ikke utelukkes at det i den siste perioden og ved enkelte institusjoner er blitt større konkurranse om studieplassene. Selv om dette skulle være tilfelle, er det ingen sterk teoretisk begrunnelse for å hevde at sterkere konkurranse fører til økt sosial ulikhet. De som konkurrerer er en meget selektert gruppe, og innenfor denne gruppen er det ingen grunn til å forvente noen markert sammenheng mellom sosiale opprinnelse og utdanningsmessige ressurser.

Det er en rekke resultater og forhold som vi ikke har utdypet i denne redegjørelse. En åpenlys og meget dramatisk forandring i denne korte tidsperioden er den sterke endringen som har skjedd når det gjelder betydningen av kjønn på utdanningsforløpet. Kvinner er nå overrepresentert i høyere utdanning. Det er interessant at vi også har funnet at morens utdanning er av

spesielt stor betydning for deres døtres utdanningsmessige ressurser. Dette motiverer en hypotese om at 1960-tallets store ekspansjon, også i kvinnenenes deltaking, også her har hatt vesentlig betydning.

Den konstaterte reduksjonen i den sosiale opprinnelsens betydning for utdanningsressursene kan, som tidligere nevnt, kanskje forklares ved de endringer som har skjedd i den norske skolens organisasjon, spesielt i seleksjonen til de studieforbereidende linjene i videregående skole. Andelen av årskullene som oppnår studiekompetanse har økt sterkt de senere årene, særlig som følge av veksten utenom den tradisjonelle veien gjennom allmennfaglig studieretning. Ikke minst på bakgrunn av de reformene som nå blir gjennomført i den videregående skolen er det av stor interesse å studere virkningene på den sosiale seleksjonen.

Den reduserte betydningen av sosial opprinnelse for utdanningsressursene er knyttet til høyere utdanning utenom universitetene. Dette resultatet kan avspeile en mindre sammenheng mellom sosial og geografisk opprinnelse. Vårt materiale gjør det mulig å belyse om dette er tilfelle, og svaret er av betydelig utdanningspolitisk interesse.

Resultatene har metodologiske og teoretiske implikasjoner. De tyder på at effektene av den sosiale opprinnelse på de utdanningsmessige ressursene er ikke-lineære. Dette kan skyldes forhold både ved den avhengige og den uavhengige variabel. Dette kan undersøkes ved å anvende andre analysemetoder og modeller. I denne forbindelse er det av betydelig interesse å analysere hvor mye våre resultater avhenger av hvilket mål for sosial opprinnelse som benyttes. Vi har her anvendt foreldrenes utdanning. Dette er et velbegrunnet valg, det er ofte vist at foreldrenes utdanning er den viktigste determinant for barnas utdanning. Imidlertid er det mulig at vi ville oppnå andre resultater ved å bruke mål som sosial klasse, hvor ulikheten ikke har endret seg så dramatisk som tilfellet er med utdanning.

Utdanningseksjonsjonen på 1960-tallet er helt av meget vesentlig betydning for hva som har skjedd i Norge på 1980-tallet. Denne ekspansjonen ga høyere utdanning for første gang til unge fra miljøer hvor høyere utdanning ikke fantes. Det er av betydelig interesse å analysere om barn fra familier hvor høyere utdanning er en ny foreteelse avviker i deres utdanningsforløp fra barn fra familier hvor det er flere generasjoners tradisjoner for dette. De norske folketellingsdataene gir trolig muligheter for å foreta en slik analyse.

LITTERATUR

- Edwardsen, Rolf
1993 **Utdanning og yrkesvalg** Forel. upublisert rapport, NAVFs utredningsinstitutt
- Enoksen, Jens-Are og Per. O. Aamodt
1992 "Høyere utdanning: Fortsatt store sosiale forskjeller".
Samfunnsspeilet nr. 2 1992. Statistisk sentralbyrå
- Hernes, Gudmund og Knud Knudsen
1976 **Utdanning og ulikhet** NOU 1976:46
- Knudsen, Knud
1980 **Ulikhet i grunnskolen** Universitetsforlaget
- Müller, Walter og Wolfgang Karle
1993 "Social selection in educational systems in Europe".
European Sociological Review 9: 1-23.
- Norusis, Marija J.
1992 **SPSS. Advanced Statistics.**
Chicago: SPSS Inc.
- NOU:17
1993 **Levekår i Norge**
- Petersen, Trond
1990 "Om å presentere resultater fra logitmodellen".
Tidsskrift for samfunnsforskning 31 : 56 - 57.
- Raftery, Adrian E. og Michael Hout
1993 "Maximally maintained inequality: Expansion, reform, and opportunity in Irish education, 1921-75.
Sociology of Education 66: 41-62.
- Severeide, Paul Inge
1989 "Utdanning". **Sosialt utsyn 1989.** Statistisk sentralbyrå
- Sørensen, Rune
1989 "Logitmodellen: Analyse av diskret avhengig variabel". **Tidsskrift for samfunnsforskning**
30: 61 - 86
- Aamodt, Per O.
1982 **Utdanning og sosial bakgrunn.** SØS nr. 51. Statistisk sentralbyrå

